

VROEGCHRISTELIJKE ESOTERIE EN GNOSIS

*De evangeliën van
Thomas, Maria Magdalena
en Judas*

Ingeleid, vertaald en toegelicht

Gerard Luttikhuisen

 Parthenon

Uitgeverij Parthenon
Postbus 22199, 1302 CD Almere
www.uitgeverijparthenon.nl

© 2018 G.P Luttikhuizen | Uitgeverij Parthenon
Alle rechten voorbehouden.

OMSLAGONTWERP: Studio Jan de Boer, Amsterdam

TREFWOORDEN: Gnostiek, evangeliën

ISBN | EAN: 978 90 79578 658

Algemene inleiding	9
I. HET EVANGELIE VAN THOMAS	13
Inleiding	13
1. De Nag-Hammadihandschriften	13
2. Griekse fragmenten en de complete Koptische tekst van het Evangelie van Thomas	16
3. De publicatie van het Evangelie van Thomas	17
4. De literaire vorm van het Evangelie van Thomas	18
5. Didymus Judas Thomas	20
6. Kritiek op het apostolische christendom	22
7. De inleidende zinnen	24
8. Centrale thematiek (n.a.v. Thom 3a)	26
a. Het innerlijke Koninkrijk	26
b. Het alomtegenwoordige Koninkrijk	28
9. De oproep tot eenwording	30
10. Relatie tot de Bijbelse evangeliën en datering	32
11. Het Koninkrijk in de verkondiging van Jezus en in het Evangelie van Thomas	37
12. Het Koninkrijk in Lc 17:21 en in Thom 3a	39
13. Ideologische achtergrond	41
VERTALING	42
TOELICHTING	73
II. HET EVANGELIE VAN MARIA	103
Inleiding	103
1. De ontdekking en de publicatie van het Evangelie van Maria	103

	2. De tekst van het Evangelie van Maria	105
	3. De titel	106
	4. Maria Magdalena	107
	5. Opbouw van het Evangelie van Maria	108
	 VERTALING	 110
	De Koptische tekst	110
	De Griekse fragmenten	114
	 TOELICHTING	 116
[6]	Deel I (7.1-9.12)	116
	Het onderricht van de Verlosser (blz. 7,1-8,11)	116
	Afscheid van de Verlosser en reactie van de leerlingen (blz. 8,12-9,12).	117
	Deel II (9,12-19,3)	120
	Maria spreekt haar broeders moed in en vertelt over haar visionaire ontmoeting met Jezus (blz. 9,12-22).	120
	De opstijging van de ziel (blz. 15,1-17,9).	122
	Discussies tussen de leerlingen (blz. 17,10-19,2).	127
	 III. HET EVANGELIE VAN JUDAS	 131
	 Inleiding	 131
	1. De ontdekking en de publicatie van het Evangelie van Judas	131
	2. Het Evangelie van Judas in de Codex Tchacos	138
	3. Datering	139
	4. Judas Iskariot	142
	5. De rol van Judas in zijn evangelie	145
	a. Judas en het offer van Jezus	145
	b. De dertiende demon	148
	c. De ster van Judas	149

6. Het heilige geslacht en de andere geslachten	150
7. De God van Jezus en de God van zijn leerlingen (de oorsprongsmythe)	152
8. Het geloof van de apostelen en hun kerkelijke volgelingen	154
9. Waarom een evangelie?	155
 VERTALING	 157
 TOELICHTING	 169
Het woord vooraf (blz. 33,1-6)	169
Sectie 1: Kort overzicht van het voorafgaande leven van Jezus (blz. 33,6-21)	169
Sectie 2: Jezus' kritiek op de Godskennis van zijn leerlingen (blz. 33,22-34,18)	170
Sectie 3: Reactie van de leerlingen (blz. 34,18-35,14)	171
Sectie 4: De bijzondere positie van Judas (blz. 35,14-36,10)	172
Sectie 5: Jezus spreekt tot zijn leerlingen over het heilige geslacht (blz. 36,11-337,20)	173
Sectie 6: Het droomgezicht van de leerlingen (blz. 37,20-39,5)	174
Sectie 7: Jezus' uitleg van de droom (blz. 39,5-41,8)	175
Sectie 8: Verder onderricht van Jezus (blz. 41,8-43,11)	176
Sectie 9: Jezus spreekt met Judas over het heilige geslacht (blz. 43,11-44,14)	178
Sectie 10: het visioen van Judas (blz. 44,15-45,12)	179
Sectie 11: Jezus reageert op het visioen van Judas (blz. 45,12-46.4)	180
Sectie 12: Nogmaals de positie van Judas (blz. 46,5-47,1)	181
Sectie 13: Openbaring over de hogere wereld (blz. 47,1-51,1)	182
Sectie 14: Het ontstaan van de kosmische machten (blz. 51,2-52,14)	186
Sectie 15: De schepping van de mens (blz. 52,14-53,7)	188
Sectie 16: De levensduur van de mens (blz. 53,8-54,12)	192

[7]

Sectie 17: Het einde van de heerschappij van de demonische machten (blz. 54,13-56,11)	193
Sectie 18: Het offer dat Judas zal brengen (blz. 56,12-25)	196
Sectie 19: De laatste gebeurtenissen (blz. 57,1-21)	197
Sectie 20: Afsluitend verhaal (blz. 57,22-58,26)	198
Titel aan het slot	199
NOTEN EN LITERATUUR	200

Algemene inleiding

De drie in dit boek vertaalde en besproken evangeliën kennen we uit Koptische papyrushandschriften die nog niet zo lang geleden op verschillende plaatsen in het Egyptische woestijnzand teruggevonden zijn.¹ Van de evangeliën van Thomas en Maria zijn ook enkele fragmenten van Griekse handschriften gevonden, eveneens in Egypte. De Koptische teksten dateren vermoedelijk uit de vierde eeuw; de Griekse fragmenten kunnen nog ouder zijn.

[9]

Het zal niet verbazen dat deze oude handschriften hier en daar ernstig tot zeer ernstig beschadigd zijn. In het geval van het *Evangelie van Maria* is zelfs meer dan de helft van de tekst verloren gegaan en van veel bladzijden van het *Evangelie van Judas* resteren slechts – soms moeilijk te identificeren – fragmentjes. Het bestuderen van zo'n tekst lijkt op het oplossen van een puzzel waarvan veel stukken ontbreken. Dit verklaart de soms opvallende verschillen in de vertalingen en interpretaties die al zijn gepubliceerd. Het grootst zijn die verschillen in de interpretatie van het *Evangelie van Judas*. Ook na eerdere publicaties blijft het vertalen en bediscussiëren van deze geschriften nodig.

We kunnen de drie apocriefe evangeliën als *esoterische* teksten kwalificeren omdat ze veel gemeen hebben met wat in onze tijd als esoterisch wordt gezien. Vooral sinds de jaren '60 van de vorige eeuw is "esoterie" een gangbare verzamelnaam geworden voor allerlei alternatieve religieuze tinten – met New Age verwante – stromingen. Kenmerkend voor deze brede stroming is de overtuiging dat mensen spirituele en daardoor met de hogere geestelijke werkelijkheid verwante wezens zijn, die van die werkelijkheid ook kennis kunnen hebben.² Dat veel mensen zich hiervan niet bewust zijn, kan gemakkelijk worden verklaard: de hogere werkelijkheid is niet

zintuiglijk waarneembaar. Mensen moeten zich in deze gedachtegang *bewust worden* van de geestelijke werkelijkheid in en buiten zichzelf.

We zullen zien dat Jezus in deze evangeliën in verschillende bewoordingen spreekt over een geestelijke of zelfs goddelijke aanwezigheid (“het Koninkrijk”, “de Zoon van de Mens”, “de volkomen Mens”) in het innerlijk van mensen. Vooral de lezers van het *Evangelie van Thomas* worden opgeroepen zich te realiseren dat het Koninkrijk, resp. de Vader, in hun binnenste is en dat zij kunnen delen in Jezus’ goddelijkheid. In de inleidingen en toelichtingen zal op dit aspect van de teksten nader worden ingegaan.³

[10] *Gnosis* betekent letterlijk “kennis”. Het lijkt een alledaags woord, maar deze term wordt van oudsher gebruikt voor het inzicht in de achterliggende of diepere structuur van de werkelijkheid. In de eerste eeuwen van de jaartelling, de tijd waarin de evangeliën van Thomas, Maria en Judas zijn ontstaan, kwam er meer nadruk op de religieuze component van dit type kennis.⁴

Na de recente handschriftenvondsten is de belangstelling voor gnostische teksten enorm toegenomen. Tegelijkertijd is er een discussie op gang gekomen over de precieze betekenis van deze terminologie. In dit boek gaan we ervan uit dat gnostici er niet alleen van overtuigd waren dat de wezenskern van de mens van goddelijke herkomst is, maar ook dat de materiële omgeving van die geestelijke wezenskern (zowel het menselijk lichaam als de ondermaanse wereld) geschapen is door een lagere godheid. De ware God, de Vader van Jezus, zou een andere en hogere, volkomen transcendente, God zijn. Terwijl de kwalificatie “gnostisch” van toepassing is op het *Evangelie van Maria* en zo mogelijk nog meer op het *Evangelie van Judas*, kunnen we dit betwijfelen in het geval van het *Evangelie van Thomas*.

Misschien moeten we in dit verband op een ander opmerkelijk verschil wijzen. Het naar hem genoemde evangelie presenteert Judas niet als de ideale en favoriete leerling van Jezus, zoals Thomas en Maria in hun evangeliën, maar integendeel als degene die meer kwaad heeft gedaan dan alle andere leerlingen bij elkaar: door zijn uitlevering van het lichaam van Jezus zou hij

ΤΑΤΤΟΥΟΥΣΑΥΕΙΕΘΙ ΚΑΘΑ ΑΠΕΤΟΔΑ
ΔΡΑΧΗΝΤΩΜΙΣΤΑΙΝΘΕΣ ΕΒΟΛΩΣ
ΠΕΧΕΙΟΧΕΙΤΕΝΤΑΒΘΙΝΕ ΚΟΙΜΟΣ
ΝΕΡΡΑΛΑΒΟΜΑΡΕΥΔΡΑΚΕΚΟΙΜΟΣ
ΠΕΧΕΙΟΧΕΙΤΕΝΤΑΒΘΙΝΕ ΚΑΤ
ΜΠΕΤΗΜΙΤΟΣΕΟΛΑΥΩΠΕΤΕΡΕΒΟΛΩΝ
ΠΕΤΟΝΑΧΝΑΝΑΥΑΝΕΜΟΥΟΥΤΟΠΕΙΟ
ΧΩΜΜΟΣΧΕΙΤΕΡΑΕΡΟΥΟΥΔΥΠΚΟΣ
ΜΟΣΜΙΤΩΑΝΑΡΘΑΝΠΕΧΕΙΤΕΡΕΟΥ
ΠΤΟΡΤΑΕΙΟΦΕΝΤΨΩΝ ΤΟΥΕΙ
ΗΤΨΑΧΗΤΕΙΟΦΕΝΤΨΩΝ ΤΟΥΕΙ
ΝΑΥΑΝΘΙΝΕΦΑΔΟΗΤΙΟΑΠΕΤΕΡ
ΕΟΗΝΗΥΑΝΑΡΤΟΥΟΟΥΟΑΝΗΥΑΝΑΥ
ΒΟΙΩΤΕΡΟΕΥΒΑΧΟΟΟΝΧΕΕΟΙΗ
ΤΕΜΠΟΑΡΕΙΟΗΠΤΕΗΑΛΑΤΑΠΕΡ
ΜΠΕΙΩΤΕΟΤΟΡΨΕΒΟΛΩΜΠΚΑΥ
ΡΩΜΕΝΑΥΑΝΕΡΟΣΠΟΧΕΙΤΕΡΕΠΕΤΟΣ
ΝΑΥΧΕΜΑΡΕΜΑΡΓΑΜΕΙΣΒΟΛΩΝΤΗΤ
ΧΕΝΟΤΟΜΕΠΨΑΝΜΠΩΝΤΠΕΧΕΙ
ΧΕΗΟΖΗΤΕΑΝΟΚΨΝΑΟΨΑΜΜΟΣΧ
ΚΑΛΟΕΦΑΛΩΝΤΟΥΤΨΙΝΔΕΝΑΨΩ
ΠΕΤΩΟΝΟΥΠΝΑΕΥΟΝΤΕΥΕΙΝΕΜ
ΜΩΤΗΝΟΥΟΥΤΨΕΟΖΙΜΕΝΙΜΕΣΝΑ
ΝΟΥΟΥΤΨΟΝΑΒΨΧΕΟΥΨΕΜΠΤΕΡΟ
ΜΠΠΗΥΕ

ΠΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ
ΠΚΑΤΑ ΘΩΜΑ Ο

ΟΥΤΕΚΑΙΟΣΡΩΜΕΝΗΤΑΜΙΕΡΒΡΑ
ΟΑΥΩΨΑΥΜΟΥΤΕΝΤΕΑΜΙΝΕ
ΧΕΠΡΟΟΗΛΥΤΟΣΟΥΠΨΟΥΤΟΑΝΑΨ
ΤΑΜΙΕΠΡΟΟΗΛΥΤΟΨΕΜ
ΣΕΨΟΟΠΝΘΕΕΤΟΥ
ΑΥΩΣΕΤΑΜΕΙΟΝΖΗΚΟ

De laatste bladzijde van het Evangelie van Thomas in de Nag Hammadi Codex, met de titel aan het slot en daaronder de eerste regels van het Evangelie van Filippus.

I. HET EVANGELIE VAN THOMAS

INLEIDING

1. *De Nag-Hammadihandschriften*

In de Egyptische woestijn, niet ver van de stad Nag Hammadi, is halverwege de vorige eeuw – vermoedelijk in 1945 – een verzameling Koptische⁵ papyrushandschriften gevonden. De handschriften hebben de ons bekende boekvorm (het zijn geen *rollen* zoals de handschriften die vanaf 1947 in de buurt van Qumran bij de Dode Zee zijn ontdekt) en worden om die reden ook *codices* genoemd (enkelvoud *codex*, het Latijnse woord voor deze boekvorm, die vanaf de 2^e eeuw de boekrol geleidelijk is gaan vervangen). De *codices* waren gebonden in soms fraai versierde leren omslagen. In de meeste gevallen was het zachte leer aan de binnenkant verstevigd met op elkaar geplakte papyri. Op deze afgedankte papyri zijn allerlei stukjes tekst gevonden: rekeningen, contracten, opdrachten, bedankbriefjes, etc. Van belang zijn vooral de tijdsaanduidingen her en der op de papyri. Wanneer die omgerekend worden naar de gewone jaartelling gaat het om data kort voor het midden van de vierde eeuw. Daaruit kunnen we afleiden dat de leren kaften en hoogstwaarschijnlijk ook de handschriften die zij beschermden rond het jaar 350 of enkele decennia later zijn gemaakt. Andere methoden (paleografisch onderzoek, vaststelling van de ouderdom van het beschreven materiaal met de C14-methode) bevestigen deze datering.

Pas in 1975 werd bekend wie de boeken hebben gevonden. Bewoners van het in de buurt van Nag Hammadi gelegen dorp al-Kasr vertelden de Amerikaanse geleerde James M. Robinson dat ze in december 1945 in de woestijn op zoek waren geweest naar *sebakh*, een humusrijke grondsoort

[13]

dan die in het Koptisch) is boven al besproken. Uiteraard zouden we meer willen weten van de originele teksten (en van eventuele bronnen die door de schrijvers zijn gebruikt): waar, wanneer en voor wie waren zij geschreven? Omdat het om heel diverse geschriften gaat, moeten zulke vragen van geval tot geval worden onderzocht. Met name in het geval van het *Evangelie van Thomas* zijn zulke vragen lastig te beantwoorden.

2. Griekse fragmenten en de complete Koptische tekst van het *Evangelie van Thomas*

[16]

Al in 1897 en 1904 waren tijdens opgravingen in het antieke Oxyrhynchus (het huidige al-Bahnasa, ongeveer 150 km. ten zuidwesten van Cairo) fragmenten gevonden van drie Griekse papyrushandschriften met de tekst van het *Evangelie van Thomas*. Dat het om fragmenten van dit evangelie ging kon pas na de bekendwording van de complete Koptische tekst worden vastgesteld.¹³ Papyrologen nemen aan dat één van de fragmenten (pap. Oxy 1) afkomstig is uit een codex die kort na het jaar 200 beschreven is. De andere twee papyri (pap. Oxy 654 en 655) zijn restantjes van hoogst waarschijnlijk twee verschillende boekrollen uit een latere periode in de derde eeuw. Het gaat dus om fragmenten van drie verschillende Griekse handschriften.

Aansluitend aan wat hierover al in par. 1 is gezegd: er zijn heel weinig tweede- en derde-eeuwse fragmenten van canonieke en niet-canonieke vroegchristelijke teksten bewaard gebleven (respectievelijk teruggevonden). Van de evangeliën van Marcus en Lucas zijn ongeveer evenveel (of even weinig!) papyrusfragmenten uit die vroege periode bekend. Ook hier gaat het om in Egypte gevonden restanten van papyrushandschriften.¹⁴ Dit kan toeval zijn, maar we kunnen het ook zien als een aanwijzing dat Egyptische christenen in die vroege tijd in principe evenveel interesse hadden in het *Evangelie van Thomas* als in de evangeliën die later zijn gecanoniseerd.

De Koptische vertaling van het *Evangelie van Thomas* vormt met zes andere geschriften de inhoud van Codex II (de nummering is aangebracht in het Koptisch Museum in Cairo, waar de handschriften worden bewaard). Op de paar plaatsen waar de Koptische tekst vergeleken kan worden met het Grieks zijn er soms opvallende afwijkingen.¹⁵ Heeft de Koptische verta-

der van de Heer”, in vroege christelijk-joodse tradities.⁴¹ In het volgende hoofdstuk zullen we zien dat esoterisch-christelijke kringen zich ook beriepen op Maria Magdalena. Jezus zou aan haar meer hebben toevertrouwd dan aan de andere volgelingen.⁴² De vroeg-orthodoxe hoofdstroming baseerde zich niet op het getuigenis van een vertrouweling of naast familielid van Jezus maar op het gezag van de gezamenlijke apostelen, in het bijzonder op dat van hun leider en woordvoerder Petrus.⁴³

6. *Kritiek op het apostolische christendom*

[22]

Op verschillende plaatsen in het *Evangelie van Thomas* stellen de (gezamenlijke) leerlingen Jezus een vraag of maken ze een opmerking waarop Jezus reageert.⁴⁴ Meer dan eens getuigen hun woorden van een gebrek aan inzicht.⁴⁵ Een voorbeeld is de (nogal bot klinkende) vraag die zij in Thom 43a aan Jezus stellen: “Wie bent u dat u ons deze dingen zegt?” In zijn antwoord kaatst Jezus de vraag terug en laat daarmee zien dat het probleem bij de leerlingen ligt: “Kunnen jullie uit wat ik jullie zeg niet opmaken wie ik ben?” We moeten hier bedenken dat de vroeg-orthodoxe of “apostolische” tijdgenoten van de auteur(s) van het *Evangelie van Thomas* zich voor hun interpretatie van Jezus beriepen op de leerlingen van Jezus (de apostelen). Door deze leerlingen onwetendheid en onbegrip toe te schrijven polemiseert het *Evangelie van Thomas* in feite tegen andere christenen.

In Thom 52 merken de leerlingen op: “Vierentwintig profeten hebben in Israël gesproken en ze hebben allemaal door u gesproken.” Jezus reageert hierop met de uitspraak: “Jullie gaan voorbij aan de Levende die vóór jullie staat en hebben over doden gesproken.” Deze korte dialoog maakt duidelijk dat één van de geschilpunten tussen de auteur(s) van het *Evangelie van Thomas* en vroeg-kerkelijke tijdgenoten ging over de vraag in hoeverre het Oude Testament relevant is voor het begrijpen van Jezus. We kunnen ervan uitgaan dat de auteur(s) en de beoogde lezers zich identificeerden met de uitspraak van Jezus. Voor hen waren de profetische schrijvers van het Oude Testament (de “vierentwintig profeten”)⁴⁶ “doden”, terwijl de boeken van het Oude Testament in het vroeg-orthodoxe christendom als heilige ge-

bevat die op gespannen voet staan met het in dit evangelie dominante begrip van het Koninkrijk. Zie de citaten in Thom 11a, 79b en in de eerste zin van Thom 111, die, anders dan Jezus' woorden in bijv. Thom 3a; 51 en 113, spreken over een toekomstig aanbreken van het Koninkrijk.

11. *Het Koninkrijk in de verkondiging van Jezus en in het Evangelie van Thomas.* Is er continuïteit tussen Jezus' eigen Rijk-Godsverkondiging en de voorstelling van het Koninkrijk in Thom 3 en elders in het *Evangelie van Thomas*? Het antwoord op deze vraag is niet gemakkelijk te geven, vooral omdat onze kennis zowel van de verkondiging van Jezus als van de voorstelling van het Koninkrijk in het *Evangelie van Thomas*, beperkt is.

[37]

Over de verkondiging van Jezus worden we geïnformeerd door verschillende vroegchristelijke teksten. In deze bronnen zijn echter niet alleen herinneringen aan Jezus verwerkt maar ook latere reflecties over de betekenis van zijn persoon en zijn boodschap. Het is niet gemakkelijk Jezus' eigen visie te onderscheiden van latere interpretaties.⁷⁵

Wat het *Evangelie van Thomas* betreft: we hebben al gezien dat Jezus in dit evangelie uitsluitend in beeldtaal over het Koninkrijk spreekt. De beelden zijn niet eenvoudig om te zetten in eenduidige taal. Bovendien staat een poging daartoe op gespannen voet met de aanwijzing – die al in de eerste zin gegeven wordt – dat het om “verborgen” woorden van Jezus gaat.⁷⁶

Eerst noemen we enkele aspecten waarvan we met voldoende zekerheid kunnen aannemen dat zij karakteristiek waren voor Jezus' eigen verkondiging. Met zijn aankondiging van het Koninkrijk van God verwoordde Jezus een verwachting die al lange tijd bij allerlei groepen Joden leefde. Zij zagen uit naar het moment dat God Israël en de hele wereld eindelijk zou bevrijden van heidense machthebbers als de Grieken en de Romeinen en zij hoopten dat God dan zelf weer het bestuur over zijn schepping in handen zou nemen. Het Koninkrijk van God was voor hen een toekomstige – aardse of hemelse – realiteit die zij associeerden met noties als gerechtigheid en vrede.

Jezus wordt beschouwd als een goddelijke figuur die met zijn oorsprong verbonden is gebleven. Hij deelt volledig in de eeuwigheid en de alomtegenwoordigheid van de Vader (Thom 77). Jezus is “midden in de wereld gaan staan” en in een lichaam aan de mensen verschenen (Thom 28) om hen bewust te maken van de verborgen rijkdom, het licht, etc. in henzelf.⁸⁰ Degenen die, dankzij Jezus’ woorden, zichzelf hebben leren kennen, worden zich bewust van hun geestelijke eenheid met hem (Thom 108) en begrijpen dat zij kinderen zijn van de levende Vader (Thom 3b). De wereld is voor hen een onwaardige plaats geworden (Thom 56; 80; 110-111). Zij zijn hier slechts voorbijgangers (Thom 42).

De vraag of het *Evangelie van Thomas*, ondanks zijn expliciete afwijzing van het Joodse karakter van Jezus’ boodschap, essentiële kenmerken van diens Rijk-Godsverkondiging bewaard heeft, moet ontkennend worden beantwoord. Significante afwijkingen van de leer van Jezus zijn het idee van een pre-existente goddelijke wezenskern van de mens, de voorstelling van het Koninkrijk als een overal aanwezige maar onzichtbare goddelijke werkelijkheid en de gedachte dat de levende Jezus mensen helpt deze werkelijkheid in zichzelf en buiten zichzelf te ontdekken.

[39]

Hoewel de geestelijke wezenskern van de mens volgens het *Evangelie van Thomas* rechtstreeks voortkomt uit God, wordt de volmaakte God niet – in elk geval niet expliciet⁸¹ – onderscheiden van de Bijbelse God. En hoewel het lichaam negatief wordt gewaardeerd, veronderstelt het *Evangelie van Thomas* niet dat het geschapen is door een lagere godheid met de bedoeling het geestelijke element in de mens gevangen te houden in zijn machtsgebied. Tenslotte, hoewel het Oude Testament heeft afgedaan, staat niet vast dat het *Evangelie van Thomas* Jezus ziet als afgezant van een andere God dan de God van het Oude Testament. Om al deze redenen is het twijfelachtig of we dit geschrift als een gnostische tekst kunnen kwalificeren.⁸²

12. Het Koninkrijk in Lc 17:21 en in Thom 3a

We komen nog eenmaal terug op het woord van Jezus in Thom 3a, “het Koninkrijk is binnen in jullie (...)”. Hoe moeten we ons de relatie voorstellen

VERTALING

[42]

De Koptische tekst en de Griekse fragmenten worden na elkaar vertaald. Passages die een parallel hebben in de eerste drie Bijbelse evangeliën zijn door *cursivering* aangegeven. De corresponderende Bijbelverzen worden onder de teksteenheden vermeld. In de noten aan het einde van het boek wordt verwezen naar andere Bijbelse teksten en ook naar niet-Bijbelse teksten met een vergelijkbare strekking.

Gebruikte tekens:

[...] Vierkante haakjes geven aan waar de tekst beschadigd of onleesbaar is. Pogingen om de verloren tekst te reconstrueren staan tussen deze haakjes.

<...> Tussen gebroken haakjes staan verbeteringen van evidente of vermoedelijke fouten in het handschrift.

(...) Tussen ronde haakjes staan verduidelijkingen van de vertaler.

Koptische tekst

Dit zijn de verborgen woorden die de levende Jezus gesproken heeft. En Didymus Judas Thomas heeft ze opgeschreven. (1) En hij zei: Wie begrijpt wat deze woorden betekenen, zal niet sterven.⁸⁹

(2)

Jezus heeft gezegd:

Laat wie zoekt niet ophouden met zoeken totdat hij vindt. En wanneer hij (het) vindt, zal hem dat verontrusten. En wanneer hij verontrust is, zal hij zich verbazen en zal hij koning worden over de hele werkelijkheid.

(3)

Jezus heeft gezegd:

(a) Als jullie voorgangers tegen jullie zeggen: Kijk, het Koninkrijk is in de hemel, dan zullen de vogels van de hemel er eerder zijn dan jullie. Als ze jullie zeggen: Het is in de zee, dan zullen de vissen er eerder zijn dan jullie. Maar *het Koninkrijk is binnen in jullie*⁹⁰ en het is buiten jullie.

(b) Wanneer jullie jezelf kennen, dan zal je gekend worden en zal je begrijpen dat jullie de kinderen zijn van de levende Vader. Maar wanneer jullie jezelf niet kennen, dan leven jullie in armoede en zijn jullie zelf de armoede.

[43]

Lc 17:21.

(4)

Jezus heeft gezegd:

(a) Een bejaarde zal niet aarzelen een baby van zeven dagen vragen te stellen over de plaats waar het leven is en hij zal leven. (b) *Want veel eersten zullen het laatst zijn.* (c) En ze zullen één (of: eenling) worden.

Mt 19:30; 20:16; Mc 10:31; Lc 13:30.

(5)

Jezus heeft gezegd:

(a) Zorg dat je kent wat je kunt zien. Dan zal ook dat wat verborgen voor je is, je geopenbaard worden. (b) *Want er is niets verborgen dat niet zichtbaar zal worden.*

Mt 10:26; Mc 4:22; Lc 8:17; 12:2.

(6)

(a) *Zijn leerlingen vroegen hem: Wilt u dat wij vasten? En hoe moeten we bidden? Moeten we aalmoezen geven? En aan welke voedselvoorschriften moeten we*

TOELICHTING

De centrale thematiek van het *Evangelie van Thomas* en de voor dit evangelie karakteristieke oproep van Jezus één te worden zijn in de inleiding besproken (par. 8 en 9). In de inleiding is ook aandacht besteed aan de kritiek die – indirect – geuit wordt op het apostolische of vroeg-orthodoxe christendom (par. 6). Het opschrift en Thom 1 en 2 zijn besproken in par. 7 van de inleiding. Er zal in de nu volgende toelichting bij individuele uitspraken van Jezus regelmatig verwezen worden naar deze paragrafen van de inleiding.

[73]

Thom 3

Verg. behalve Lc 17:21 en Rom 10:6-8 ook *Evangelie van Maria*, blz. 8,15-19: “Let erop dat niemand jullie misleidt door te zeggen: ‘Kijk hier is het’ of ‘kijk daar is het’, want de Zoon van de Mens is binnen in jullie”.

Thom 4

De paradoxaal klinkende uitspraak in Thom 4a wordt begrijpelijker in het licht van Thom 49-50, waar over de herkomst van het innerlijk uit het Koninkrijk (het licht, de Vader) wordt gesproken. Een baby is nog heel dicht bij zijn oorsprong, terwijl een bejaarde er vele decennia van verwijderd is. Zie par. 8 van de inleiding. In Thom 4c wordt het thema van de eenwording voor het eerst uitgesproken (zie par. 9 van de inleiding).

Thom 5-6

In Thom 5b en 6d wordt het bekende gezegde geciteerd, “er is niets verborgen dat niet openbaar zal worden”, dat we o.m. kennen uit de synoptische

II. HET EVANGELIE VAN MARIA

INLEIDING

1. *De ontdekking en de publicatie van het Evangelie van Maria*

Het *Evangelie van Maria* is ontdekt in een Koptische papyruscodex uit de vijfde eeuw. Het boek werd in 1896 op de antiquiteitenmarkt van Cairo gekocht door een Duitse geleerde, dr. Carl Reinhardt. De verkoper vertelde hem dat het boek gevonden was in de holle ruimte van een muur in de omgeving van zijn woonplaats Achmim in Boven-Egypte. Maar dit verhaal is nooit geverifieerd. Reinhardt heeft het manuscript meegenomen naar Berlijn, waar het wordt bewaard in het Pergamonmuseum. Het boek wordt de Codex van Berlijn genoemd en in de literatuur ook aangeduid met de afkorting "BG" (*Berolinensis gnosticus*). Behalve het *Evangelie van Maria* bevat de codex een drietal andere niet-orthodoxe vroegchristelijke teksten: het *Geheime Boek van Johannes*, de *Wijsheid van Jezus Christus* en een fragment van het verder onbekende eerste deel van de apocriefe *Handelingen van Petrus*.

[103]

Het museum vroeg de koptoloog Carl Schmidt een wetenschappelijke editie van de teksten in de codex voor te bereiden. Het *Evangelie van Maria* en de drie andere geschriften zouden al in 1912 gepubliceerd zijn als niet de complete oplage, die in de kelder van de drukkerij in Leipzig gereedlag voor de boekbinder, door een lek in de waterleiding verloren was gegaan. Carl Schmidt zag tijdens de eerste wereldoorlog en de jaren erna geen kans het werk opnieuw te laten drukken. Pas kort voor zijn dood (in 1938) begon hij aan de voorbereiding van een herdruk op basis van een drukproef die nog in zijn bezit was. Na het overlijden van Carl Schmidt werd de uitgave van de tekst aan Walter Till toevertrouwd.

waarom Maria in de titel wordt genoemd: in het naar haar genoemde geschrift maakt zij de andere leerlingen – en indirect de lezers – deelgenoot van de bijzondere kennis die zij van Jezus en zijn onderricht heeft.

De term “evangelie” heeft in de beginperiode van het christendom een betekenisuitbreiding ondergaan. Aanvankelijk betekende het “goed nieuws” (nl. het goede nieuws over Jezus: over zijn leven, zijn boodschap, de verlossing die hij heeft gebracht).¹¹⁵ Deze betekenis heeft het woord “evangelie” nog aan het slot van blz. 9, waar de leerlingen van Jezus zich afvragen hoe zij naar de volkeren moeten gaan om “het evangelie van het Koninkrijk (...)” te verkondigen. Later werd het woord ook gebruikt voor een geschreven tekst en kon het in het meervoud worden gebruikt.

[107]

Ook de titel *Evangelie volgens Maria* verwijst naar een geschreven tekst, maar anders dan de nieuwtestamentische evangeliën is het geen verhaal over het leven en de dood van Jezus maar een verslag van ontmoetingen met de opgestane Jezus. In de literatuur worden geschriften met een dergelijke inhoud openbaringsdialogen of dialoogevangeliën genoemd.¹¹⁶

4. *Maria Magdalena*

Onze tekst spreekt slechts over “Maria”. Dat Maria Magdalena is bedoeld, en niet bijv. Jezus’ moeder Maria, blijkt uit de manier waarop de mannelijke leerlingen haar tegemoet treden (op blz. 10 zegt Petrus: “Zuster, we weten dat de Verlosser meer van jou hield dan van de andere vrouwen”). Dat het om Maria Magdalena gaat is ook duidelijk wanneer we de passages over deze volgelingen van Jezus in andere vroegchristelijke teksten vergelijken.¹¹⁷

In de Bijbelse evangeliën is Maria Magdalena een van de vrouwen die Jezus begeleidden. Zij wordt telkens als eerste onder die vrouwen genoemd (Mt 27:56 en 61; 28:1; Mc 15:40 en 47; Lc 8:2; 24:10). Terwijl mannelijke leerlingen Jezus hebben uitgeleverd (Judas), verloochend (Petrus) of direct na zijn gevangenneming in de steek gelaten (de anderen), zijn Maria Magdalena en nog enkele vrouwelijke volgelingen Jezus trouw gebleven. Zij waren in de buurt toen hij werd terechtgesteld, zij waren getuigen van zijn begraving en zij vernamen als eersten dat Jezus was opgewekt uit de dood. Vol-

VERTALING

De Koptische tekst en de Griekse fragmenten worden na elkaar vertaald. Afwijkingen tussen de Koptische tekst en de tekst op de Griekse fragmenten zijn onderstreept.

[110]

Gebruikte tekens:

[...] Vierkante haakjes geven aan waar de tekst beschadigd of onleesbaar is.

<...> Tussen gebroken haakjes staan verbeteringen van evidente of vermoedelijke fouten in het handschrift.

(...) Tussen ronde haakjes staan verduidelijkingen van de vertaler.

De Koptische tekst

I. Het gesprek met de Verlosser

(blz. 1-6 van het handschrift ontbreken)

(7, 1) [...] “Zal de materie te gronde gaan of niet?” De Verlosser zei: “Alle verschijnselen in de natuur, alle vormen en schepselen bestaan in en met elkaar (5) maar ze zullen weer teruggebracht worden tot hun eigen wortel. Want wat materie is, gaat terug tot zijn eigen wezen. Wie oren heeft om te horen, laat die het horen!”¹²²

(10) Petrus zei hem: “Vertelt u ons, nu u ons alles hebt uitgelegd, ook nog dit: wat is de zonde van de wereld?”¹²³ De Verlosser zei: “De zonde bestaat niet. Maar jullie zijn het die de zonde maken, (15) namelijk wanneer jullie doen wat in wezen gelijk staat aan het overspel dat men ‘de zonde’

noemt. Daarom is het Goede in jullie midden gekomen en naar het wezen van elk verschijnsel gegaan om dit tot zijn wortel (20) terug te brengen.”¹²⁴ Hij zei verder: “Daarom worden jullie ziek en sterven jullie, omdat (8,1) [jullie houden van] datgene wat [jullie bedrie-]gen zal. Wie (dit) begrijpen kan, laat die (het) begrijpen!”¹²⁵ De materie heeft een hartstocht zonder voorbeeld [voortgebracht], want het is uit iets tegennatuurlijks ontstaan. (5) Sindsdien heerst er verwarring in het gehele lichaam. Daarom heb ik jullie gezegd: ‘hebt goede moed’. En mochten jullie moedeloos zijn, vat toch moed tegenover de verschillende gedaantes van de natuur. (10) Wie oren heeft om te horen, laat die het horen!”¹²⁶

Toen de Gezegende dit had gezegd, groette hij hen allen met de woorden: “Vrede zij met jullie.”¹²⁷ (15) Breng mijn vrede voort.”¹²⁸ Let erop dat niemand jullie misleidt¹²⁹ door te zeggen: ‘Kijk hier is het’ of ‘kijk daar is het’,¹³⁰ want de Zoon van de Mens is binnen in jullie.¹³¹ Ga op zoek (20) naar hem. Die hem zoeken, zullen hem vinden.”¹³² Ga heen en verkondig het evangelie van het Koninkrijk.¹³³ (9,1) Leg geen andere bepaling op dan die welke ik jullie heb opgedragen. En vaardig geen wet uit zoals de wetgever, opdat jullie daardoor niet worden gedomineerd (of: beperkt).” (5) Toen hij dit had gezegd, vertrok hij.

[111]

Maar zij waren bedroefd en begonnen heftig te huilen en ze zeiden: “Hoe moeten we naar de volkeren gaan en het evangelie van het Koninkrijk van de Zoon van de Mens verkondigen? (10) Als hij niet werd gespaard, hoe zal men dan ons sparen?”¹³⁴

II. Wat Maria van de Verlosser heeft gehoord

Toen trad Maria naar voren en zij begroette hen allen¹³⁵ en zei tegen haar broeders: “Huil niet, (15) wees niet bedroefd en twijfel niet, want zijn genade zal volledig bij jullie zijn en jullie beschermen. Laten we liever zijn grootheid prijzen, want hij heeft ons voorbereid¹³⁶ (20) en ons mens gemaakt.” Met deze woorden richtte Maria hun hart¹³⁷ op het Goede. En ze begonnen de woorden¹³⁸ van de [Verlosser te be-]spreken.

III. HET EVANGELIE VAN JUDAS

INLEIDING

1. De ontdekking en de publicatie van het Evangelie van Judas¹⁸³

In de jaren '70 van de vorige eeuw werden in een derde- of vierde-eeuws graf niet ver van de Egyptische stad Al-Minya (ongeveer 250 km. zuidelijk van Caïro) vier antieke papyruscodices ontdekt. Volgens de vinders lagen de boeken in een kalkstenen kistje naast de stoffelijke resten van de daar begravene persoon. Waarschijnlijk hadden ze aan de overledene toebehoord en zijn ze als zijn kostbare bezit met hem meegegeven in het graf.

[131]

De vinders hadden geen idee van de inhoud van de boeken. We weten nu dat een van de handschriften beschreven is met Koptische vertalingen van enkele vroegchristelijke gnostische en hermetische geschriften.¹⁸⁴ Dit handschrift wordt in de literatuur meestal de Codex Tchacos genoemd (naar degene die zich het meest voor zijn behoud heeft ingespannen, zie onder). Relatief erg laat werd bekend dat het manuscript onder meer een versie bevat van het door bisschop Ireneüs aan het einde van de tweede eeuw al genoemde, maar verder onbekend gebleven *Evangelie van Judas*. (Met "Judas" wordt in dit geschrift niet Judas Thomas bedoeld, zoals in het *Evangelie van Thomas*, maar Judas Iskariot, zie onder, par. 4)

Via een lokale bemiddelaar kwamen de boeken in handen van Hanna Asabil, een antiquair-galeriehoudster in Caïro. Hanna, zoals hij door zijn collega's werd genoemd, kon geen Grieks en Koptisch lezen. Hij liet de manuscripten aan verschillende collega's zien, die hem bevestigden in zijn vermoeden dat het om zeer oude en dus zeer waardevolle boeken ging. Hanna was vast van plan er een hoge prijs voor te vragen.

(Papias') tijd onbewoonbaar zijn vanwege de stank die de stoffelijke resten van Judas verspreidden. Mede omdat de naam "Judas" verwant is aan het woord "Jood", heeft dit negatieve Judasbeeld bijgedragen aan het al enkele decennia na Jezus' dood opkomende christelijke anti-judaïsme.²⁰⁷

5. De rol van Judas in zijn evangelie

a. Judas en het offer van Jezus

De uitgevers-vertalers van het *Evangelie van Judas*, die vijf jaar lang in afzondering aan de conservering en de publicatie van het *Evangelie van Judas* hebben gewerkt, typeerden de Judas van dit geschrift als Jezus' favoriete leerling, de enige die de boodschap van zijn meester begrepen heeft. Zijn positie zou vergelijkbaar zijn met die van Thomas en Maria Magdalena in de naar hen genoemde evangeliën. Het zou in dit evangelie gaan om een rehabilitatie van Judas. Deze interpretatie is aanvankelijk door anderen overgenomen, maar wordt in recente studies niet meer verdedigd.

[145]

Ook over de relatie van het herontdekte evangelie tot de nieuwtestamentische evangeliën wordt nu anders gedacht. Terwijl de eerste publicaties ervan uitgingen dat het *Evangelie van Judas* uit ongeveer dezelfde tijd stamt als de geschriften van het Nieuwe Testament en dus een van het Nieuwe Testament onafhankelijk verhaal vertelt, hebben latere studies aangetoond dat de auteur bekend moet zijn geweest met verschillende nieuwtestamentische teksten en – misschien nog belangrijker – dat die kennis ook bij de luisteraars/lezers wordt verondersteld.

Het *Evangelie van Judas* is een verhaal over een belangrijke episode in het leven van Jezus waarin gesprekken van Jezus met zijn leerlingen en vooral met Judas afzonderlijk een centrale plaats innemen. Het geschrift heeft de kenmerken van een openbaringsdialoog. De aanleiding voor het eerste gesprek is een ontmoeting van Jezus met zijn leerlingen, inclusief Judas, tijdens de beoefening van "hun godsdienst". Wanneer zij een dankgebed uitspreken over het brood, lacht Jezus om hen en zegt hij dat ze dit doen om

achter. Deze mens levert Judas tegen een geldbedrag uit aan de Schriftgeleerden.

b. De dertiende demon

Op blz. 44,21 spreekt Jezus Judas aan als “jij, dertiende demon”. De eerste publicaties gingen ervan uit dat het in de Koptische tekst gebruikte Griekse woord *daimôn* hier de positieve betekenis heeft die het had in de Griekse filosofie sinds Socrates. Het *National Geographic* team vertaalde het woord daarom met “spirit”. Karen King koos om dezelfde reden voor de vertaling “god”: “Waarom wind je jezelf zo op, dertiende god?”²¹¹ Het ligt echter veel meer voor de hand dat met deze term een boosaardige geest wordt bedoeld, de gewone betekenis van “demon” in de vroegchristelijke literatuur.²¹² Zoals bekend, hebben de woorden “demon” en “demonisch” die betekenis nog steeds.

[148]

Waarom Judas de *dertiende* demon wordt genoemd, kunnen we opmaken uit een latere passage. Op blz. 46,19-24 zegt Jezus tegen Judas: “Jij zult de dertiende zijn en je zult vervloekt worden door de andere geslachten en over hen heersen”. Deze woorden impliceren dat ook de andere twaalf apostelen (de elf en de plaatsvervanger van Judas, Matthias) demonen zijn. Als de dertiende demon komt Judas boven de andere apostelen en hun aanhang te staan. Hij zal over hen heersen en om die reden door hen worden vervloekt.

Wat zeker een rol heeft gespeeld in het ontstaan van dit beeld van de apostelen is hun twaalftal.²¹³ Twaalf gold als het getal van de tekens van de dierenriem en van de met deze tekens verbonden “archonten” (demonische heersers over de kosmos).²¹⁴

De al vroeg in het christendom opgekomen gedachte dat de twaalf apostelen de plaats hebben ingenomen van de machten over wie Jezus door zijn dood aan het kruis heeft gezegevierd,²¹⁵ is in gnostische teksten a.h.w. van een minteken voorzien. Voor gnostici had Jezus' dood geen heilsbetekenis (slechts het lege lichaam van de Verlosser zou zijn gedood). De kosmische heersers zijn dus niet overwonnen. En de apostelen zijn in het

VERTALING

[...] Vierkante haakjes geven aan waar de tekst beschadigd of onleesbaar is. Pogingen om de verloren tekst te reconstrueren staan tussen deze haakjes.

<...> Tussen gebroken haakjes staan verbeteringen van evidente of vermoedelijke fouten in het handschrift.

[157]

(...) Tussen ronde haakjes staan verduidelijkingen van de vertaler.

(33.1) Het verborgen²²⁷ verslag²²⁸ van het oordeel²²⁹ waarover Jezus met Judas Iskariot sprak in de week²³⁰ die (5) drie dagen voor hij het Pascha²³¹ hield, eindigde.

1. Kort overzicht van het voorafgaande leven van Jezus

Toen hij op aarde verscheen, verrichtte hij tekenen en grote wonderen voor het heil van de mensheid. (10) En terwijl sommigen de weg der gerechtigheid [bewandelden] en anderen doorgingen met hun overtredingen, werden de twaalf leerlingen geroepen. (15) Hij begon met hen te spreken over de mysteriën in de wereld en over de dingen die aan het einde zullen gebeuren.

Dikwijls verscheen hij niet aan zijn leerlingen (20) maar je kon hem [...] in hun midden vinden.

2. Jezus' kritiek op de Godskennis van zijn leerlingen

Op een dag kwam hij bij zijn leerlingen in Judea. Hij trof hen aan (25) terwijl ze bij elkaar zaten en hun godsdienst beoefenden. Toen hij [zag] hoe

zijn leerlingen (blz. 34,1) bij elkaar gezeten het dankgebed uitspraken over het brood, lachte hij. De leerlingen zeiden hem, (5) “Meester, waarom lacht u om [ons] dankgebed (*eucharistia*)? We hebben gedaan wat gepast is.” Hij antwoordde: “Ik lach niet om jullie, want jullie doen dit niet uit jezelf maar (10) omdat jullie God hierdoor zal worden geprezen.” Zij zeiden: “Meester, [bent] u [niet] de zoon van onze God?” Jezus zei hun: “Hoe denken jullie dat je mij kent? (15) Voorwaar [ik] zeg jullie dat van jullie volgelingen geen enkele generatie mij zal kennen.”

3. *Reactie van de leerlingen*

[158]

Toen zijn leerlingen dit hoorden, (20) begonnen ze zich te ergeren en boos te worden en hem in hun hart te verwensen. Toen Jezus hun onbegrip zag, [zei hij] (25) hun: “Waarom heeft de verwarring jullie zo boos gemaakt? Jullie God, die in jullie is, en [...] (blz. 35,1) Zij hebben ergernis gewekt in jullie zielen. Laat ieder die [sterk] is onder jullie, mensen, de volmaakte mens tevoorschijn brengen (5) en vóór mij gaan staan.” En ze zeiden allemaal: “Wij zijn sterk (wij zijn daartoe in staat?).” Maar hun geest bracht het niet op vóór [hem] te gaan staan – behalve Judas Iskariot. (10) Hij was in staat vóór hem te gaan staan, hoewel hij hem niet in de ogen kon kijken maar zijn gezicht afwendde.

4. *De bijzondere positie van Judas*

Judas (15) zei hem: “Ik weet wie u bent en vanwaar u gekomen bent. U bent uit het onvergankelijke Rijk van Barbelo gekomen. En wat Hem betreft die u gezonden heeft: (20) ik ben niet waardig Zijn naam uit te spreken.” Jezus, die wist dat hij nadacht over nog meer verheven zaken, zei hem: “Neem afstand van hen. Dan zal ik je (25) de mysteriën van het Koninkrijk vertellen. Maar niet opdat je daarheen gaat.

Je zult veel verdriet hebben, (blz. 36,1) want een ander zal je plaats innemen opdat het twaalfstal [leerlingen] weer compleet zal worden in hun God.”²³²

demonen in het *Geheime Boek van Johannes*, m.n. in de korte versie van dit boek in de Codex van Berlijn op blz. 40,5-9.³⁰¹ Aan de derde, vierde en vijfde demon worden dezelfde namen gegeven: Galila, Jobel en Adonaios. De tweede naam in het *Geheime Boek* is Hermas. Het *Evangelie van Judas* noemt deze demon Harmathoth. Dit lijkt een samenvoeging van de Egyptische Thoth met de Griekse Hermes, twee goden die in Hellenistische bronnen vaak worden geassocieerd of zelfs geïdentificeerd.³⁰² De naam Hermas resp. Harmathoth wordt in beide teksten gevolgd door een relatieve bijzin. In de beschadigde tekst van het *Evangelie van Judas* is die zin onleesbaar. In de vertaling is de paralleelpassage van het *Geheime Boek* overgenomen: “die het oog van vuur is”.³⁰³ Ook de naam van de eerste demon is beschadigd. Alleen de laatste letter (de Griekse letter *th*) is bewaard gebleven. In de vertaling is de naam vanuit het *Geheime Boek* aangevuld: [Jao]th.³⁰⁴

Waarom alleen de vijf heersers over de lagere kosmos met name worden genoemd, blijft onduidelijk. Dat het er vijf zijn, blijkt ook uit de aansluitende zin gezegd: “Dit zijn de vijf die gingen heersen over de onderwereld en de eersten (de eerstgenoemde zeven?) over de chaos.” “Chaos” is een term die in gnostische teksten vaker gebruikt wordt om de hogere kosmos aan te duiden. Met “de onderwereld” wordt gewoonlijk de ondermaanse werkelijkheid bedoeld.

Over de namen zelf (die we dus in allerlei varianten ook in verschillende andere geschriften tegenkomen) kunnen we kort zijn. Het is een mengsel van Hebreeuwse, Egyptische en Griekse namen en bijnamen van goden en halfgoden of engelen, ongetwijfeld bedoeld om de indruk te bevestigen dat oude esoterische kennis wordt overgedragen.³⁰⁵

Sectie 15: De schepping van de mens (blz. 52,14-53,7)

De schepping van de mens, waarmee de oorsprongsmythe eindigt, is – indirect – ontleend aan het boek Genesis. Maar het verschil met het Bijbelse verhaal kan nauwelijks groter zijn. Zoals we hebben gezien, vertelt de gnostische mythe hoe uit hogere wezens steeds lagere wezens ontstaan. De schepping van de mens is het eind- en ook het dieptepunt in deze neer-